

Г. Р. Остонова

БДУ Педагогика факультети

“Тасвирий санъат ва мухандислик графикаси”

кафедраси ўқитувчиси

ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ МИНИАТЮРА САНЪАТИ

Марказий Осиё халқлари тарихида Темурийлар даври ўзининг маданияти тараққиёти билан ажралиб туради. Тарихда ҳамиша шахснинг роли юқори турган. Хамма ишга Шахс бош бўлади, омма унга эргашади. Бобомиз Амир Темур буюк шахс эди. Темур ўз ақл-заковати билан тузган Давлатининг равнақи, келажаги учун катта ишлар қилган. Самарканд, Кеш, Шахрисабз, Бухоро каби шаҳарларга таниқли олимлар, меъморлар, моҳир ҳунармандлар ва бинокорлар олиб келинган.

Бошқа мамлакатлардан келтирилган ҳунармандлар билан маҳаллий усталар ҳамкорлигида ўз даврида ва ҳозирги дунё ҳам аҳлини лол қолдирган бинолар яратилган. Бутун дунёга номлари машҳур тарихчилардан Шарафиддин Али Яздий, ибн Арабшоҳ, Мирхонд, олимлардан Улуғбек, Али Қушчи, Қозизода Румий, шоирлар Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Лутфий, мусаввирлардан Бехзод, Косим Али, Мирак Накқош, Махмуд Музаххиб, хаттотлар Султон Али Мишкодий, султон Муҳаммад, Дарвеш Муҳаммад Токийлар санаб ўтишимиз

мумкин.

Амир Темур даврида Самарқандда ўзига хос миниатюра рассомлик мактаби қарор топди. Тасвирий санъатда Темурийлар мактабининг асосчиси Устод Гунч саналган. Унинг шогирди бухоролик Устод Жаҳонгир бўлган. Устод Жаҳонгир Пир Сайид Аҳмад Табризийга устозлик қилган. Нафақат Шарқда, балки бутун дунё санъатида муносиб из қолдирган мусаввир Камолиддин Бехзод санъат сирларини Пир Сайид Аҳмад Табризийдан ўрганган. Шу билан бир каторда ота-онасидан эрта жудо бўлган Бехзодни Ҳиротнинг буюк мусаввири Амир Рухилло (Мирак Накқош) уз

тарбиясига олган ва Нигористонида (санъат академияси) наққошлик ва миниатюра сирларини ўргатган.

Амир Темур даврида Самарқандда миниатюра рассомчилик мактаби ташкил топди. Туркия ва Берлан кутубхоналарида сақланаётган кўчирма-хомаки миниатюра нусхалари XIV-XV асрларга оид бўлиб, уларда алоҳида шахслар, дарахтлар, гуллар, кичик композициялар, нақшларда чизиклар уйғунлиги ҳаракатлар аниқлиги, қиёфаларининг ўз ўрнида жойлаштирилиши билан ажралиб туради.

Тарихий шахсларнинг қиёфалари ҳам миниатюраларда акс этган. Амир Темур қиёфаси тириклик вақтида акс этган миниатюралар ҳали топилмаган. Асл ҳолатига яқин суръатлар "Зафарнома" нинг дастлабки кўчирилган нусхаларида учрайди. Унинг бир мунча ёркинроқ қиёфаси Хиротда (1467 й.) кўчирилган "Зафарнома" да келтирилади. Дастлаб Мирак наққош бошланган ва Беҳзод яқунланган ушбу миниатюра композицияси ва сержило бўёқларнинг уйғунлиги ажралиб туради.

Миниатюра рассомчилигининг тараққиёти адабиётининг равнақи ва ривожини билан боғлиқ бўлган. Мусаввирлар Фирдавсий, Низомий, Деҳлавий, сўнгра Жомий ва Навоий асарларига расмлар ишланган. XIV асрда "Жомеъ ут-таворих", "Тарихи рашидий" каби тарихий асарларга ҳам миниатюралар ишланган. Бу анъаналар Темурийлар даврида ҳам давом эттирилиб, "Зафарнома" ва "Темурнома" асарларида жанг лавҳалари тасвирланган.

XV аср миниатюраларнинг аксариятида шарқ шеърятининг қаҳрамонлари-Лайли ва Мажнун, Хусров ва Ширин, Рустам жанг лавҳалари тасвирланган. Умумман миниатюра санъати Ироқ, Эрон, хуросон, Мавороуннахр ва Хиндистонгача худудларида бир даврга хос бадиий-эстетик ҳодиса эди. Бу ҳодиса Темурийлар билан боғлиқ бўлиб, темурийларнинг Боғдод, Шероз, Табриз, Ҳирот, Самарқанд, Деҳли каби марказларида бир неча миниатюралар мактаблари вужудга келди.

Самарқанд миниатюра мактаби XIV-XV асрнинг биринчи ярмида қарор топган бўлиб, турли туркумда яратилган бу миниатюраларда Шарқий Туркистон санъатига хос бўлган Туркий образларда хитой рассомчилиги таъсири сезилиб туради.

Самарқанддаги сарой мусаввирлари Абул Хайя ва унинг шогирдлари Шайх Маҳмуд Таҳлилий, Пир Аҳмад боғи Шомолий, Муҳаммад Бин, Муҳаммадшоҳ, дарвеш мансурлар ишлаган темурийлар даврига хос ов-шикор мавзуида яратилган. 1420 йилдан кейин Бойсунқир Мирзо Хиротдан Хаттотлик ва наққошлик устахонаси ташкил қилгач бу рассомларнинг айримлари Хиротга кўчиб ўтди. Абул Хайя тарихий асарларда ишланган миниатюраларда Амир Темур ва Темурийларнинг қиёфалари акс этса, бадиий асарларга ишлаган расмларида ҳам улар турли ҳолатларда тасвирланган. Халил султон даврида ишланган айрим миниатюралар график тарзда, бадиий жихатдан ўзига хос "сиёҳи қалам" услубида ишлаган Темур ҳаётлик даврида унинг сарой деворларида шоҳ ва Шаҳзодалар бор бўйида тасвирланиб, ҳақиқий портрет жанри Камолиддин Беҳзод шакллантирди. Умуман Темур ва Темурийларнинг қиёфалари тасвирланган кўплаб миниатюралар дунёнинг турли кутубхоналарида сақланмоқда. Уларнинг аксарият расм чизилгани давр ёки рассом, жой мактаб кўрсатилмаган. Бироқ бу миниатюраларда нур сочиб турган куёшсимон шернинг боши тасвирланган туғ-Темурнинг герби-унингсаройи пештоқида, Халил Султон ва Улуғбек зарб қилган тангаларда учрайди. Шунингдек табиат тасвирида тўқ яшил ва жигарранг кўплиги, кийимлар туркий миллатига хос бўлганлигидан бу миниатюралар Самарқанд миниатюрачилиги мактабига мансуб дейиш мумкин. Самарқанд мактаби миниатюралари вакилликлари композицияси яратиш ва манзара тасвирида маҳоратлидирлар.

Улуғбек даврида машҳур бўлган хаттот ва мусаввир асли Обивардлик Султон Али Бовердий миниатюралари рангларининг ёрқинлиги билан ўзига хосдир ва уни кўрсатилади. Самарқанд мактабига хос бўлган 18 та миниатюра Низомийнинг

“Хамса” асарига ва 49 та миниатюра “шоҳнома” асарига ишланган ҳозир Туркия кутубхонасида сақланади. Улуғбек даврида ас-Сўфийнинг “Силжимас юлдузлар рўйхати” асарига ишланган миниатюраларда хариталар қизил ва қора доиралар билан катта ва кичик юлдузларнинг жойлашиши кўрсатилган бўлиб, график тарзда ранг бермай, қора сиёҳда чизилган. Юлдуз туркуми оддий халқ вакили қиёфасида тасвир этилди. Шарқ миниатюрачилигида оддий халқ ҳаёти темурийлар даврида пайдо бўлган. Масалан “Самарқанд масжидини қуриш”, “Искандар деворини бунёд этиш”, “кўчманчилар турмуши”, Жамшиднинг оддий халққа хунари ўргатиш мавзусида миниатюралар бунга мисолдир.

Миниатюра шарқ тасвирий санъатининг ўзига хос рангтасвири Темурийлар даврида асарлари билан ҳам бевосита боғлиқ ҳамдир.

Темур ва Улуғбек даврида яратилган қўлёзмаларнинг гўзал намуналари бу даврда ишлаган мусаввир, хаттот, наққош ва бошқаларнинг юксак маҳоратидан дарак беради. Китоб қўлёзмаси устида ишлаган уста ижодкорларнинг ҳар бири ўз касбини мукамал эгаллаганлиги асосида темурийлар даврида бу ерда санъат мисли қурилмаган поғонага кўтарилганлигини билдиради.

Хулоса қилиб тарихчилар ва санъатшунослар фикрларига таяниб шуни айтишимиз мумкинки, XV аср Темурийлар даврида Самарқанд, Хирот, Бухоро сингари Урта осийо шаҳарларида илм-фан ва санъат юқори даражада ривожланган.